

KICHIK BIZNES SUB'YEKTLARIDA BUXGALTERIYA HISOBIDA XARAJATLARNING MOLIVAVIY TALQINI

Isomuxamedov Akbarjon Boxodir o'g'li

Namangan muhandislik-qurilish instituti stajyor o'qituvchisi

Email: iakbarjon@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada kichik biznes sub'yektlarida buxgalteriya hisobida xarajatlarning moliyaviy talqini yoritilgan.

Kalit so'zlar: Buxgalteriya hisobi, ishlab chiqarish xarajatlari, maxsulot tannarxi, buxgalteriya hisobining soddalashtirilgan tizimi, buxgalteriya hisobining tamoyillari.

Ma'lumki, iqtisodiyotning erkinlashuvi sharoitlarida xo'jalik yurituvchi sub'yektlarning moliyaviy sog'lom faoliyat olib borishlari muhim ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa buxgalteriya hisobiga va uning ma'lumotlari asosida moliyaviy boshqarish oqilona olib borilishiga tayanadi.

Ma'lumki, ishlab chiqarish xarajatlari mahsulot ishlab chiqarishni tayyorlashdan boshlab uni tayyor mahsulot ko'rinishida omborga qabul qilingungacha bo'lgan xarajatlar yig'indisidan iborat bo'ladi. Xarajatlar yo'nalishlari va tarkibi mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasi va ishlab chiqarishning xususiyatlariga qarab har xil bo'ladi.

Hozirgi paytda mamlakatimizda barcha korxonalarda, shu jumladan, kichik biznes korxonalarida ularning xarajatlar borasidagi faoliyatini hisobga oluvchi asosiy hujjat - "Mahsulot (ish, xizmat) tannarxiga qo'shiladigan, uni ishlab chiqarish va sotish bilan bog'liq bo'lgan xarajatlarning tarkibi va moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi haqidagi" Nizom hisoblanadi.[1] Mazkur Nizomga asosan tannarxni shakllantirishda hisobga olinadigan xarajatlar tarkibi aniqlashtirib berilgan. Moliyaviy maqsadlar uchun xarajatlarni aniqlash quyidagilarga imkon beradi:

- buxgalteriya hisobi schyotlarida bevosita mahsulot ishlab chiqarish va sotish jarayonida yuzaga keladigan xarajatlar haqida to'liq va aniq ma'lumotlarni aks ettirish;
- moliyaviy natijalarni va korxonalar faoliyati rentabelligini hisoblash;
- moliyaviy qarorlar qabul qilish;
- soliqqa tortish masalalarini to'g'ri aniqlash.

Ushbu vazifalarni bajarish uchun moliyaviy jihatdan xarajatlar quyidagi guruhlariga bo'linadi:

- mahsulotni ishlab chiqarish tannarxiga qo'shiladigan xarajatlar;

- davr xarajatlari tarkibida hisobga olinadigan va asosiy faoliyat foydasini aniqlashda e'tiborga olinadigan xarajatlar;
- korxonaning umumiy faoliyatidan keladigan foyda yoki zararni aniqlashda hisobga olinadigan moliyaviy faoliyat xarajatlari;
- soliqqa tortishdan oldingi foyda yoki zararni aniqlashda hisobga olinadigan foyda;
- favqulodda zararlar.

Korxonalarda mahsulot ishlab chiqarishda qilinadigan xarajatlarning guruhlariga to'g'ri va aniq tasniflanishi buxgalteriya hisobi ma'lumotlarining sifatini oshiradi. Mahsulot ishlab chiqarishdagi xarajatlar o'z navbatida bir necha belgilari bo'yicha guruhlariga ajratiladi.

Moliyaviy nuqtai nazardan korxonalarda xarajatlar - ishlab chiqarish xarajatlari, davr xarajatlari, moliyaviy faoliyat xarajatlari va favqulodda zararlarga bo'linadi.

Ishlab chiqarish xarajatlari iqtisodiy mazmuniga qarab, iqtisodiy elementlar va kalkulyatsiya moddalariga bo'linadi. Elementlari buyicha guruhlash ishlab chiqarish xarajatlarini ularning iqtisodiy ma'zmuniga ko'ra aniqlash va tegishli budjetlar tuzish uchun xizmat qiladi. Kalkulyatsiya moddalari bo'yicha guruhlash esa mahsulot tannarxini hisoblashga xizmat qiladi.

Mamlakatimizda kichik biznesda buxgalteriya hisobi yuritilishi huquqiy asoslari ishlab chiqilgan va amaliyotda qo'llanilmoqda. Ushbu qonun hujjatlariga O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Fuqarolik kodeksi, Mehnat kodeksi, "Xususiy korxonalar to'g'risida"gi, "Tadbirkorlik faoliyati erkinligining kafolatlari to'g'risida"gi, "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi, "Auditorlik faoliyati to'g'risida"gi va boshqa qonunlar kiradi. Qonun hujjatlariga muvofiq korxonalarda buxgalteriya hisobini tashkil etish xo'jalik rahbari zimmasiga yuklatilgan.

BHMSga binoan yuridik shaxslarda hisob yuritilishi 21-sonli "Xo'jalik yurituvchi sub'yektlar moliya-xo'jalik faoliyati buxgalteriya hisobining schyotlarning rejasi va uni qo'llash bo'yicha yo'riqnoma" belgilangan yagona uslubiy asoslari hamda tadbirlarga muvofiq tashkil etiladi.

Barcha yuridik shaxslardagi kabi kichik biznesda ham buxgalteriya hisobining ikki jihati mavjud: moliyaviy va boshqaruv hisobi. Moliyaviy hisobning tartib-qoidalari davlat tomonidan rasmiy ravishda belgilab qo'yilgan bo'lib, ular birinchi navbatda «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonunda va buxgalteriya hisobi milliy standartlarida ifodalangan. Moliyaviy hisobning natijalari moliyaviy hisobotlarda jamlanadi. Bu hisobotlar davlat manfaatlari ifodachisi bo'lgan soliq organlariga taqdim etiladi va oshkora moliyaviy axborot hisoblanadi. Moliyaviy hisob ma'lumotlari korxonani boshqarish uchun juda muhim ahamiyatga ega, lekin etarli emas. Shuning uchun ham korxonada buxgalteriya hisobining moliyaviy hisob talablariga nisbatan

kengroq va chuqurroq olib borilishi zaruriyati tug'iladi. Korxonani boshqarish uchun zarur axborot bazasini ta'minlovchi buxgalteriya hisobi boshqaruv hisobi deb ataladi. Hisob yuritishning bu jihatini korxonaning o'zi mustaqil ravishda belgilaydi.

Korxonaning rasmiy moliyaviy hisobotlarni ishlab chiqish va korxonani boshqarish uchun zarur ichki iqtisodiy axborotga ehtiyojidan kelib chiqqan holda hisob siyosati ishlab chiqilishi lozim. Hisob siyosatiga nisbatan qonunchilikning talablari 1-sonli BHMSda qayd etilgan va bu kichik biznes sub'yektlariga ham taalluqlidir.

Hozirda kichik biznes sub'yektlarining ko'pchiligida hisob siyosati ishlab chiqilmagan. Buning sabablaridan biri hisob yuritish xodimlarining bilimlari va malakaviy darajasi barcha hollarda ham zamonaviy talablarga javob bera olmasligidir. Shuning uchun kichik biznes sub'yektlari uchun korxonada hisob siyosatining namunaviy ko'rinishlarini ishlab chiqilishi va tavsiya etilishi maqsadga muvofiq bo'ladi. Ilmiy nashrlarda kichik biznes sub'yektlarida buxgalteriya hisobini yuritishni takomillashtirish va uni zamon talablari darajasiga ko'tarish bo'yicha takliflar muntazam ravishda olg'a surilmoqda. Hozirgi paytda Moliya vazirligi tomonidan bu takliflarning umumlashtirilishi, kichik biznes korxonalarini uchun soddalashtirilgan hisoblar rejasini, boshlang'ich hujjatlarning eng muhim turlarining tavsiya etiladigan namunalarini, kichik korxonada buxgalteriya hisobining tashkiliy tuzilmasi va vazifalar taqsimotini, hujjatlar aylanishini namunaviy sxemasini o'z ichiga olgan kichik korxonada namunaviy hisob siyosati ishlab chiqilishi zarur. Fikrimizcha, mazkur hujjatni 20-sonli BHMS ning tarkibiy qismi sifatida qabul qilinishi maqsadga muvofiq bo'lar edi. Chunki yuqoridagilar tadbirkorlik erkinligi cheklanishini bildirmaydi, balki kichik korxonada moliyaviy intizom va moliyaviy nazoratni mustahkamlashga xizmat qiladi, kichik tadbirkorlik sub'yektiga nisbatan kreditorlar va potentsial investorlarning ishonchlarini oshiradi, korxonada faoliyati to'g'risidagi ishonchli axborotning zarur darajada oshkoraligi va shaffofligini ta'minlaydi.

Kichik biznesda buxgalteriya hisobini tashkil etishni xo'jalikning hisob siyosatini ishlab chiqish va rasmiylashtirilishidan boshlash lozim. O'zbekiston Respublikasining 1-sonli buxgalteriya hisobi milliy standarti – «Hisob siyosati va moliyaviy hisobotlar»ning 55-bandiga binoan yangi tuzilgan xo'jalik yurituvchi sub'yekt o'z moliyaviy hisobotlari dastlabki e'lon qilinishiga qadar, lekin yuridik shaxs huquqlarini qo'lga kiritilgandan so'ng 90 kundan kechiktirmasdan hisob siyosatini rasmiylashtirishi lozim. Bu talab mulkchilik shaklidan qat'i nazar barcha xo'jalik yurituvchi sub'yektlarga taalluqlidir. Xo'jalikning hisob siyosati 1-sonli standartning shu bandi talabi bo'yicha xo'jalik rahbarining tashkiliy-farmoyish hujjati (buyruq, farmoyish va shu kabilar) ko'rinishida rasmiylashtirilishi lozim. Ishlab chiqilgan va qabul qilingan hisob siyosati xo'jalikda yil davomida o'zgartirilmaydi. Hisob siyosati xo'jalik yurituvchi sub'yekt tomonidan moliyaviy hisobotlar tayyorlash va tuzish

uchun qo'llaniladigan o'ziga xos qoidalari qonunchilikka zid bo'lishi mumkin emas. Ayni paytda, hisob siyosati doirasida xo'jalik buxgalteriya hisobini yuritishning muhim masalalarini o'z ehtiyojlari va imkoniyatlardan kelib chiqqan holda mustaqil hal eta oladi.

Kichik biznesda hisob siyosatini ishlab chiqishda ikki muhim masala muhim ahamiyat kasb etadi: birinchisi, boshlang'ich hujjatlarning rasman belgilab berilgan shakllaridan boshqa shakllarini ham qo'llash yoki rasman belgilab qo'yilgan shakllarga qo'shimcha kiritish, korxonada buxgalteriya hisobida hujjatlar aylanishi tartibini belgilab olish, ikkinchisi esa, korxonada buxgalteriya hisobining ishchi hisoblar rejasini ishlab chiqish.

Buxgalteriya hisobining soddalashtirilgan tizimini qo'llashda xo'jalik buxgalteriya hisobining qo'llanilayotgan registrlarini o'z faoliyati xususiyatlariga muvofiqlashtirib olishiga ruxsat beriladi. Lekin bunda quyidagi talablarga rioya qilish lozim:

-buxgalteriya hisobining yagona metodologiyasiga, ikki yoqlama yozuv tamoyiliga;

-analitik hisob sintetik hisob ma'lumotlarining o'zaro bog'langanligiga;

-barcha xo'jalik operatsiyalarini hisob registrlarida yoppasiga aks ettirilishiga;

-hisobning boshlang'ich hujjatlariga asoslanib yuritilishiga;

-boshlang'ich hujjatlar ma'lumotlarining moliyaviy hisobotlarini tuzish uchun zarur ko'rsatkichlar bo'yicha yig'ib borilishiga va tartiblashtirilishiga.

Buxgalteriya hisobining yuritilishi quyidagi bosqichlarga bo'linadi:

- barcha xo'jalik operatsiyalarini tegishli boshlang'ich hujjatlar tuzish orqali yoppasiga hujjatlashtirish;

- boshlang'ich hujjatlardagi ma'lumotlarni hisob registrlariga kiritish;

- moliyaviy hisobotlarni tuzish.

Korxonaning hisob siyosatida yuqoridagi qayd etilgan jihatlar e'tiborga olingan bo'lishi lozim. Chunonchi, hisob siyosati korxonada boshlang'ich hujjatlarni tuzish va ulardan foydalanishdagi o'ziga xos tomonlarni yoritib beradi: xo'jalik jarayonida qanday boshlang'ich hujjatlar tuziladi, kimlar tuzadi va imzolaydi, kimlar tomonidan hujjatlar qayta ishlanadi, hujjatlarning rekvizitlari va hokazolar.

Korxonada buxgalteriya hisobining yuqoridagi tamoyillariga qat'iy amal qilinishi, hisob ma'lumotlarining aniqligi va xolisligini oshiradi. Buning natijasida boshqaruv qarorlari uchun zarur axborotning sifat darajasi yaxshilanadi hamda qabul qilinadigan qarorlar samaradorligi ortadi.

Ta'kidlash lozimki, buxgalteriya hisobini yuritishning soddalashtirilgan tizimi tartib-qoidalari O'zbekiston Respublikasining 20-sonli buxgalteriya hisobi milliy standartida belgilab berilgan bo'lib, u «Kichik tadbirkorlik sub'yektlari tomonidan

hisobni soddalashtirilgan holda yuritilishi va hisobotlar tuzilishi tartibi to'g'risida» deb ataladi. Mazkur standart Adliya vazirligida 2004 yil 24 yanvarda 879-son bilan ro'yxatga olingan. Standartning 1.2-bandida u «Buxgalteriya hisobi to'g'risida»gi Qonun talablari bilan belgilangan umumiy qoidalar bilan bir qatorda amal qilishi qayd etilgan, lekin standart buxgalteriya hisobining qonunda belgilangan talablaridan chekinishni bildirmaydi. Standartning 22-bandida qayd etilganidek, alohida operatsiyalar va hodisalarni batafsil aks ettirish, o'lchash va ochib berish maqsadlarida u buxgalteriya hisobining boshqa milliy standartlari bilan birgalikda qo'llanadi.

Korxonaning hisob siyosatini ishlab chiqishda ikki masala muhim ahamiyat kasb etadi: birinchisi, boshlang'ich hujjatlarning rasman belgilab berilgan shakllaridan boshqa shakllarini ham qo'llash yoki rasman belgilab berilgan shakllarga qo'shimchalar kiritish, korxonada buxgalteriya hisobida hujjatlar aylanishi tartibini belgilab olish, ikkinchisi esa, korxonadagi buxgalteriya hisobining ishchi hisoblar rejasini ishlab chiqish.

Buxgalteriya hisobining soddalashtirilgan tizimini qo'llashda xo'jalik buxgalteriya hisobining qo'llanayotgan registrlarini o'z faoliyati xususiyatlariga muvofiqlashtirib olishga ruxsat beriladi. Lekin bunda quyidagi talablarga rioya qilish lozim:

buxgalteriya hisobining yagona metodologiyasiga;

ikki yoqlama yozuv tamoyiliga;

analitik hisob bilan sintetik hisob ma'lumotlarining o'zaro bog'langanligiga;

barcha xo'jalik operatsiyalarini hisob registrlarida yoppasiga aks ettirilishiga;

hisobning boshlang'ich hujjatlarga asoslanib yuritilishiga;

boshlang'ich hujjatlar ma'lumotlarining moliyaviy hisobotlarini tuzish uchun zarur ko'rsatkichlar bo'yicha yig'ib borilishiga va tartiblashtirilishiga.

Buxgalteriya hisobining yuritilishi quyidagi bosqichlarga bo'linadi: barcha xo'jalik operatsiyalarini tegishli boshlang'ich hujjatlar tuzish orqali yoppasiga hujjatlashtirish; boshlang'ich hujjatlardagi ma'lumotlarni hisob registrlariga kiritish; moliyaviy hisobotlarni tuzish.

Korxonaning hisob siyosatida yuqorida qayd etilgan jihatlar e'tiborga olingan bo'lishi lozim. Chunonchi, hisob siyosati xo'jaligida boshlang'ich hujjatlarni tuzish va ulardan foydalanishdagi o'ziga xos tomonlarni yoritib beradi: xo'jalik jarayonida qanday boshlang'ich hujjatlar tuziladi, kimlar tuzadi va imzolaydi, kimlar tomonidan hujjatlar qayta ishlanadi, hujjatlarning revizitlari va hokazolar. Shuningdek, hisob registrlarini qo'llashga alohida ahamiyat beriladi.

Kichik biznesda hisob siyosatini ishlab chiqishda boshqaruv hisobi doirasidagi masalalarga alohida e'tibor qaratish zarur. Chunki busiz korxonada menejmentini erkin iqtisodiyot muhiti talab etayotgan darajaga ko'tarib bo'lmaydi. Zamonaviy korxonada

faoliyati puxta va uzluksiz olib boriladigan budjetlashtirishga asoslanadi. Tannarx hisobini yuritishda standart-kostingga tayanish zarur bo'lib bormoqda. Korxonada menejmentida mahsulotlar turlari yoki mas'uliyat markazlari bo'yicha xarajatlar me'yorlarini oqilona belgilash hamda me'yorlarga rioya etilishi ustidan muntazam nazorat olib borilishini ta'minlash, ishlab chiqarish hajmi-xarajatlar-foyda tahlilini olib borish o'ta muhim o'rin egallamoqda. Mazkur vazifalar ijro etilishining axborot bazasini boshqaruv hisobini yuritish orqali ta'min etiladi. Shuningdek, kichik biznes korxonasining buxgalteriya hisobi tuzilmasi mazkur vazifalarni to'g'ridan-to'g'ri bajarib borishi lozim bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI: (REFERENCES)

1. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йилдаги 54-сонли Қарори
2. Abdulazizovich, K. U. IMPROVING THE REFLECTION OF MONEY AND CASH EQUIVALENT IN THE ACCOUNTING BALANCE. Dear Academicians & Research Scholars, 55.
3. Юлдашев, А. Я., & Жураев, Э. С. (2023). УЙ ХЎЖАЛИКЛАРИ МОЛИЯСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ ВА УНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ. ИJODKOR О'QITUVЧИ, 3(29), 158-164.
4. Ubaidullaev, T. A., & ogli Ibrogimov, S. H. (2023). CHARACTERISTICS OF MANAGING THE ACTIVITY OF BUILDING MATERIALS MANUFACTURING ENTERPRISES. Educational Research in Universal Sciences, 2(2), 308-317.
5. Арипов, О. А., & Довлатова, Ш. Д. (2023). КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНИШИДА МАРКЕТИНГНИ ТАШКИЛ ЭТИШ МУАММОЛАРИ. Educational Research in Universal Sciences, 2(1), 549-557.
6. Ботирова, Р. А., Сирожиддинов, И. К., & Жураев, Э. С. (2020). Поддержка и стимулирование инвестиционных процессов в экономике в условиях коронавирусной пандемии. Экономика и социум, (5-1 (72)), 416-421.
7. Nasirova, N. (2023). КИЧИК БИЗНЕС ВА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНИШИДА ИННОВАЦИОН МАРКЕТИНГДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ. Interpretation and researches, 1(3), 28-34.
8. Сирожиддинов, И. К., & Ходжибаева, И. В. (2020). Инновационные процессы в экономике регионов в условиях коронавирусной пандемии. Молодой ученый, (20), 449-452.